

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Gauster M.
Prejeto: 1. 10. 2010

Zdravnik Moriz Gauster in njegova zdravstvena statistika iz leta 1859

KATARINA KEBER

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena sodelavka
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: katarina.keber@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Dunajski zdravnik Moriz Gauster je na Kranjsko prišel kot **pomožni** zdravnik med veliko epidemijo kolere leta **1855** in kot okrajni (distriktni) zdravnik v Kamniku tu ostal do začetka sedemdesetih let. V svojem »kamniškem« obdobju je bil aktiven član Društva zdravnikov na Kranjskem, avtor številnih društvenih izpedenjskih mnenj, avtor vsaj dveh objavljenih študij: o reorganizaciji deželne porodnišnice in o reформи avstrijske zdravstvene organizacije ter urednik glavnega Zdravstvenega poročila vojvodine Kranjske zfl leti **1861** in **1862**. Nekaj časa je sodeloval tudi v javnem in političnem življenju. Posebnega pomena za socialno zgodovino medicine so njegove v rokopisu ohranjene zdravstvene statistične tabele, ki jih je za deželo Kranjsko izdelal leta **1859**.

KLJUČNE BESEDE: Moriz Gauster, Društvo zdravnikov na Kranjskem, Kamnik, zdravstvena statistika, 19. stoletje

ABSTRACT

THE PHYSICIAN MORIZ GAUSTER AND HIS HEALTH CARE STATISTICS OF 1859

The Viennese physician Moriz Gauster came to Carniola as an assistant physician during the great cholera epidemic of 1855 and remained here until the beginning of the 1870s. Working as the district physician in Kamnik, he was an active member of the Society of Physicians in Carniola. He wrote a number of the Society's expert opinions and was the author of at least two published studies; the first on the reorganization of the provincial maternity hospital and the second on the reform of the Austrian healthcare organization. He was also the editor of **Carniola's** chief medical report for the years 1861 and 1862, and for a period of time he was actively involved in politics and in public issues. Particularly significant for the social history of medicine are his health care statistics charts, compiled for the province of Carniola in 1859 and preserved as manuscripts.

KEY WORDS: Moriz Gauster, the Society of Physicians in Carniola, Kamnik, health care statistics, 19th century

Leta 1855 se je epidemija kolere na Kranjskem razširila po vsej deželi. Z 19.370 bolniki in 5.748 umrlimi je bila Kranjska po številu obolelih šesta najbolj prizadeta habsburška dežela, po deležu okuženega prebivalstva pa celo tretja; vsekakor je Kranjska tega leta veljala za enega s kolero najbolj okuženih delov habsburške monarhije. Ker je za zdravljenje tolikšne množice bolnikov v dežeh močno primanjkovalo zdravnikov in ranocelnikov, so dunajske oblasti Kranjski na pomoč poslale že v prejšnjih epidemijah kolere preizkušene zdravnike, ranocelnike in študente medicine. Prišleki oz. t. i. pomožni zdravniki so predstavljali slabo četrtno vseh med epidemijo dejavnih zdravnikov in ranocelnikov. Med njimi je bil tudi zdravnik **Moriz Gauster**,¹ ki je na Kranjsko prišel skupaj z zdravnikom Morizem Freyem in Filipom Hankom ter doktorandom Kasperjem Prettnerjem; vsi so sicer delali na oddelku za »kolerabolne« dunajske Splošne bolnišnice (Allgemeinen Krankenhaus), Moriz Gauster pa je omenjen tudi kot zdravnik sekundarij C.-kr. blaznice na Dunaju.²

Moriz Gauster je leta 1855 obolele za kolero zdravil v postojnskem okraju v Košanski dolini in v Kamniku. Kamničani so bih z njim zadovoljni in so ga med epidemijo opisali kot »prijateljskega, nenavadno delavnega in skrbnega, ki je zelo uspešno zdravil bolne«.³ Zdravnik Gauster pa je avtor tudi v rokopisu ohranjenega glavnega poročila o epidemiji kolere na Kranjskem z naslovom *Haupt Rapport Tabelle über die Cholera Epidemik des Jahres 1855 in Lierzpgthume Krain*.⁴ Na Kranjskem je nato sodeloval še leta 1866 v naslednji epidemiji kolere; kot kamniški okrajni (distriktni) zdravnik je med epidemijo deloval tudi v Moravčah.⁵

Po koncu epidemije se je večina pomožnih zdravnikov vrnila na Dunaj, Moriz Gauster pa je ostal na Kranjskem in v letih 1856–1871 služboval kot okrajni (distriktni) zdravnik v Kamniku. Rodil se je 2. 2. 1828 na Dunaju in leta 1851 na dunajski medicinski fakulteti diplomiral iz medicine.⁶ Leta 1871⁷ je Kranjsko zapustil in odtiej kot zdravnik

delal v spodnjeavstrijski deželni blaznici na Briinnfeldu (Niederösterreichische Landesirrenanstalt am Briinnfeld), od leta 1885 in vse do svoje smrti leta 1895 pa je bil njen direktor.⁸ Novica, da je njegovo imenovanje za direktorja dobilo tudi cesarjevo potrditev, je bila objavljena v časopisu *Laibacher Zeitung*.⁹ V osmrtnici, objavljeni v reviji *British Medical Journal*, je opisan kot eden vodilnih avstrijskih psihiatrov in higienikov.¹⁰ Novico o njegovi smrti pa sta objavila tudi časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod*.¹¹ Leto dni pred smrtjo je bil Moriz Gauster kot deželni zdravstveni svetnik izvoljen za prvega predsednika zdravniške zbornice na Dunaju.¹²

Iz njegovega kamniškega obdobja lahko na osnovi nekaj omemb in najdenih drobcev rekonstruiramo del njegovega nedvomno zelo dejavnega življenja na Kranjskem. V kamniških rojstnih knjigah je zapisan kot doktor medicine in provizorični c.-kr. distriktni zdravnik. Leta 1857 se mu je rodila hči Wilhelmine, med letoma 1858 in 1869 pa še pet otrok. Sprva je z družino v Kamniku stanoval na Šutni št. 8, leta 1859 pa v Mestu št. 20.¹³ Zora Torkar npr. navaja, da je bil zdravnik Gauster najemnik pri Keclu na Šutni št. 5.¹⁴ Poleg dela, ki ga je opravljal kot okrajni zdravnik, je delal tudi v Glavarjevi bolnišnici v Komendi.¹⁵ Zdravnika Gaustra se spominja Rudolf Andrejka, ki ga je leta 1866, ko se je še kot šolar hudo prehladil in močno kašljal: »Moje prehlajenje je postajalo nevarno. Kašljal sem kakor 80-letni starček. Siten kartar se je vlegel na pljuča in izmet je bil sumljiv. Ko ni hotel sam od sebe prenehati, sem šel k zdravniku. Ta me je okregal, zakaj nisem prišel prej k njemu, zdaj da je prepozno, češ, da se me je že lotila jetika. Zelo sem se ustrašil. Na srečo je šlo šolsko leto h kraju. Doma sem se zdravil sam brez zdravnika [...] Povrnil sem se dne 1. oktobra 1866 zopet zdrav v šolo. Zdravnik Gauster se je nadvse začudil in rekel: »Mladost in izprememba zraka sta pomagala, rane na pljučih so poapnele.«¹⁶

¹ V virih se pojavljajo različne oblike imena, tudi Moritz, Moric in Mavricij. Ker se je sam podpisoval kot Moriz, je v članku uporabljena ta oblika.

² Keber: *Cas kolere*, str. 110.

³ *Ibid.*, str. 110, 115, 130.

⁴ AS 1080Jk. 17, fasc. 25.

⁵ Keber: *Cas kolere*, tabela 17, str. 161.

⁶ *ES* 3, str. 185.

⁷ Dne 28. oktobra 1871 je zdravniško društvo praznično praznovalo svojo deseto obletnico; na banketu so počastili tudi odhajajočega zdravnika Moriza Gaustra. Gl. *Festschrift des Vereines*, str. 18.

⁸ Osmrtnica je bila dne 13. aprila 1895 objavljena v *British Medical Journal*. Gl.: <http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c>, (25. 8. 2010).

⁹ *Laibacher Zeitung*, št. 225, 3. 10. 1885, str. 1825.

<

(25. 8. 2010).

¹⁰ *Slovenec*, 27. 3. 1895, let. 23, št. 70; *Slovenski narod*, 28. 3. 1895, let. 28, št. 71.

¹² Borisov: *Zgodovina medicine*, str. 309.

¹³ Kirn: *Zdravstva na Kamniškem*, str. 27, 29.

¹⁴ Torkar: *Beči Ljubljana*, str. 57.

¹⁵ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1871, let. 29, št. 23.

¹⁶ Andrejka: *Mladostni spomini*, str. 61–62.

Moriz Gauster je sodeloval tudi v javnem in političnem življenju. Poleg tega, da je bil član Muzejskega društva in Slovenske matice,¹⁷ se je v letih 1861, 1867 in 1870 udeležil kranjskih deželnozborskih volitev. Njegov nagovor volilnim možem, objavljen v časopisu *Laibacher Zeitung*, dokazuje sodelovanje na deželnozborskih volitvah leta 1861; na njih je neuspešno kandidiral v okrajih Kamnik in Podbrdo. V svojem programu je po eni strani poudarjal izboljšanje položaja majhnih posestnikov, po drugi pa izražal podporo izobraževanju ljudi v povezavi z razvojem slovenskega jezika. Menil je, da bi se moral poleg nemščine bolj uveljaviti tako med izobraženci kot tudi v upravi. Vendar pa je bil zdravnik Gauster kljub naklonjenosti slovenščini zvest privrženec Avstrije in njenih dežel in seveda ni podpiral nacionalizmov.¹⁸ Njegov program so z navdušenjem pohvalili v Kmetijskih in rokodelskih novicah: »... tako je do jedra naših deželnih potreb segel, da njegov program vse druge prekosi, ki smo jih dosihmal brali. Ko se drugi le bolj okoli splošnih reči, se ve da homeopatično vertijo, ki so sedaj v ustah dunajskih kandidatov navadni, se on ozira posebno na potrebe naše dežele, v kateri sicer ni rojen, pa si jo je poznati prizadeval ...«¹⁹ Na volitvah leta 1867 je kandidiral v mestni kuriji Tržič[^]Radovljica[^]Kamnik in se kot nemški kandidat uvrstil na drugo mesto (s šestimi glasovi razlike je zmagal slovenski kandidat Valentin Prevc). Za Gaustra so v mestni kuriji Kamnik glasovali večinoma uradniki. Najbližje izvolitvi v deželni zbor je bil zdravnik Gauster na volitvah tri leta kasneje, ko se je najprej zdelo, da je z dvema glasovoma razlike premagal slovenskega kandidata Janeza Murnika. Po slabih dveh mesecih so bili rezultati razveljavljeni, kot zmagovalec volitev pa razglašen Murnik. (Za pravičen rezultat volitev je bilo razglašanih 208 veljavnih glasov (prej 213), od teh je dobil Murnik 105 glasov in Gauster 102 glasova.)²⁰

Slovensko časopisje je Gaustra v njegovih političnih ambicijah sprva še podpiralo, do njegovih tretjih deželnozborskih volitev pa je podpora močno padla. Tako časopis *Kmetijske in rokodelske novice* kot tudi *Slovenski narod* sta ga v člankih v zvezi z volitvami leta 1870 ozmerjala za nemškutarskega kandidata in liberalca. Novicam se je zameril, ker naj bi »po hišah beračil za glasove«, spr-

šujejo se, »zakaj že vtretjič tišči v stvar, ki mu je že dvakrat tako očitno spodletela.«²¹ Razlogi za nenaklonjenost so jasno vidni iz članka v *Novicah*, objavljenega tik preden se je iz Kranjske vrnil na Dunaj: »... Mi poznamo dr. Gausterja več let in nikakor ne zanikujemo, da je službo c. k. okrajnega zdravnika marljivo opravljal [...] Da nemčurski konstitucionalci dr. Gausterju slavo pojo, to je res njihova dolžnost, kajti on je za laži- liberalizem tudi pri nas nevtrudljivo delal propagando in vse strune napenjal, da bi zlezal kot deželni poslanec v deželni zbor kranjski in ondi pomnožil Apfalterjevo gardo. [...] mi mu nočemo kratiti imena, da je bil dober uradnik v svojem poslu; al to moramo nasproti Laib. in Tagbl. očitno reči, da se ni držal onega načela, ki so ga že Rimci poznali, rekši: če živiš v tuji deželi, živi ž njo kakor ona živi ...«²²

Kot vodja zbora je bil aktiven tudi v kamniškem društvu *Manner-Gesangs-Verein*, ki naj bi gojilo nemške in slovenske pesmi. Člani društva so bili v glavnem višji in nižji uradniki.²³ Ob štiridesetletnici njegove službe leta 1891 so ga Kamničani zaradi njegovih zaslug, ki jih je imel, ko je služboval v mestu, razglasili za častnega meščana Kamnika.²⁴ Da je bil ljudski spomin zdravniku Gaustru naklonjen, je vidno tudi iz članka *Izvrstni zdravniki — odlični katoličani* v časopisu *Gorenjec*.²⁵ Ko je Gauster leta 1871 zapustil Kamnik, je pred vrnitvijo na Dunaj še nekaj časa stanoval in delal v Ljubljani. V *Oglasniku Kmetijskih in rokodelskih novic* je namreč junija 1871 objavil oglas, da stanuje v II. nadstropju poslopja hranilnice (Sparkasse) št. 16 in da ima uradne ure med pol osmo in pol deseto dopoldne ter med drugo in tretjo uro popoldne.²⁶

Skoraj od vsega začetka, od leta 1862, je bil član Društva zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Arzte in Krain*)²⁷ in bil kot kamniški okrajni zdravnik eden prvih članov s podeželja; leta 1873 je bil imenovan za društvenega častnega člana.²⁸ V zdravniškem društvu je imel vrsto predavanj s področja interne medicine (npr. o pegavici, revma-

¹⁷ *SBL*, prva knjiga, str. 206.

¹⁸ *Laibacher Zeitung*, št. 64, 18. 3. 1861, str. 254, An die Wahlmänner des flachen Landes in den Bezirken Stein und ligg!

¹⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1861, let. 19, št. 12.

²⁰ Torkar: *Be'i Ljubljana*, str. 67-68; Melik: *Volitve na Slovenskem*, str. 347.

²¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1870, let. 28, št. 25.

²² *Kmetijske in rokodelske novice*, 1871, let. 29, št. 45.

²³ Torkar: *Be'i Ljubljana*, str. 97.

« *Laibacher Zeitung*, št. 275, 1. 12. 1891, str. 2314.

²⁵ *Gorenjec*, 26. 2. 1915, let. 16, št. 9.

²⁶ *Oglasnik Kmetijskih in rokodelskih novic*, let. 29, št. 22, 14. 6. 1871.

²⁷ Zdravniško bralno društvo v Ljubljani (*Aerztlicher Leseverein in Laibach*) je bilo ustanovljeno leta 1861 kot tretje tovrstno društvo v habsburški monarhiji. V letu dni se je razširilo na vso Kranjsko in se preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Arzte in Krain*). Gl. Zupanič Slavec: *rok v roke i' roda v rod*, str. 22.

²⁸ *Festschrift des Vereines*, str. 10, 18.

tizmu v sklepah, pljučnici, steklini), psihiatrije (o statistiki duševnih bolnikov), epidemiologije (o epidemijah leta 1861 na Kranjskem), organizacije zdravstva (o položaju okrajnih ranocelnikov in babic) in o sodnozdravniški praksi.²⁹ Da je bil zdravnik Gauster cenjen in spoštovan član zdravniškega društva, kaže notica o njegovem elaboratu o deželni blaznici, ki so ga leta 1864 poslali kranjskemu deželnemu odboru; opisan je kot »za uspešnost društva zelo zaslužen [...] dejavni dr. Moriz Gauster«. Med drugim je izdelal tudi načrt za ureditev društvene knjižnice in imel leta 1865 govor ob odprtju patološko-anatomskega muzeja v prostorih ljubljanske Civilne bolnišnice.³⁰ Dve leti pozneje je kot član posebne društvene skupine, ustanovljene za preučitev razmer v zvezi z najdenišnico, v kateri so sodelovali še profesor Alois Valenta, dr. Bleiweis in okrožni ranocelnik Jansekovič, »marljivo in izredno temeljito«, kot so zapisali v časopisu Triglav, napisal referat proti ukinitvi deželne najdenišnice, ki je bil kot izvedensko mnenje poslan deželnemu odboru. Istega leta je izdelal še osnutek novega lekarniškega reda; društvo ga je kot brošuro poslalo drugim bratskim zdravniškim društvom.³¹

Leta 1868 je z uspehom napisal predlog v zvezi z ogroženim položajem okrajnih ranocelnikov, društvo pa ga je poslalo deželnemu zboru.³² Istega leta je Gauster vodstvu zdravniškega društva predlagal spremembe statuta, pri tem pa je hotel dotedanje zgolj znanstveno delovanje razširiti tudi na spodbujanje higiene na Kranjskem ter zdravniško-stanovskih interesov in skrb za to. Nameraval je tudi napisati dve peticiji v zvezi z organizacijo celotnega zdravstva in organizacijo ravnanja z ubogimi. V časopisu Triglav lahko preberemo, da je bil dr. Friedrich Keesbacher na letnem zasedanju društva odločno proti Gaustrovim predlogom z argumenti, da je kranjsko zdravniško društvo za kaj takšnega premajhno in da praktičnih zdravnikov tovrstna oz. sistemska vprašanja večinoma ne

zanimajo, članstvo pa je z veliko večino predlagane spremembe zavrnilo. Gauster je med drugim odgovoril, da dvomi, da razgledanih zdravnikov ne bi zanimala teme, kot sta socialno skrbstvo prebivalstva (Wohlfahrt) in blagor bolnikov... Kljub temu so o Gaustrovih predlogih spremembe statuta razpravljali še naslednji dve leti in novi statut sprejeli leta 1870.³³

Med njegove uspehe lahko štejemo tudi pobudo za organizacijo avstrijskih zdravniških dnevov; ti so bili potem prvič organizirani leta 1873 v okviru svetovne razstave na Dunaju.³⁴

Poleg že omenjenih elaboratov, ki jih je zdravnik Gauster napisal za potrebe kranjskega društva zdravnikov, so znani tudi članki v prilogi časopisa Laibacher Zeitung — Blätter aus Krain — leta 1860, in sicer serija člankov o zdravniškem pogledu na pitje piva, vina, žganja, sadjevca in vode z naslovom *Was und wie sollen wir trinken?* in članek *Menschliche Lebensdauer*.³⁵ Znane so tudi tri njegove knjige. Leta 1867 je na Dunaju izdal delo *Die Medizinal Organisation in Oesterreich und ihre Reform. Eine Studie von Dr. Moriz Gauster Distriktsphysiker*, leto pozneje pa še *Gutachten über die Reorganisierung der Landesgebäranstalt und die Refonn*, ki je izšlo v samozaložbi v Ljubljani. Kmetijske in rokodelske novice so leta 1867 omenjale izid statistične knjižice *Beitrag zur Irrenstatistik Krains*.³⁶ V sedemdesetih in osemdesetih letih je v zdravniških strokovnih revijah objavljajl članke s področja psihiatrije, pisal pa je tudi o medicinski statistiki in zdravstveni zakonodaji.³⁷

Leta 1867 je Historičnemu društvu za Kranjsko daroval natisnjeno Glavno zdravstveno poročilo vojvodine Kranjske za leti 1861 in 1862, ki ga je kot član C.-kr. stalne zdravstvene komisije za Kranjsko (*K. k. ständige Medizinal — Commission für Krain*) sam pripravil in uredil.³⁸ Gre za poročilo

²⁹ Hrfarungen über das Fleckfieber, Ueber *Pneumoma intermittens*, Ueber Gelenks-Rheumatismus, mit Ruhr combinirt, Ueber *Lyssa humana*, Ueber die künftige Stellung der Bezirkswundärzte und Bezirkshebammen, Ueber Irrenstatistik Krains, Ueber die Epidemien des Jahres 1861 in Krain, (kasuistische Mittheilung aus der gerichtszärztlichen Praxis. CIL *Festschrift des Vereines*, str. 36, 42.

³⁰ Govor je bil v celoti objavljen v časopisu *Laibacher Zeitung* dne 20. 11. 1865, št. 266, str. 1064-1065.

³¹ *Festschrift des Vereines*, str. 11—13, 15. O njegovih aktivnostih v zvezi z najdenišnico gl. Triglav. *Zeitschrift für vaterländische Interessen* III, št. 1, 21. 12. 1867, str. 2—3. CIL tudi *SBL*, str. 206.

³² *Triglav* III, št. 3, 4. 1. 1868, str. 3.

³³ *Ibid.*, *Festschrift des Vereines*, str. 16—17.

³⁴ *Festschrift des Vereines*, str. 17—19. Gaustrovo pobudo je podprl dr. Alois Valenta, ki se je kot predstavnik kranjskega društva zdravnikov udeležil prvega srečanja leta 1873 na Dunaju. Časopis *Laibacher Zeitung* Gaustra omenja tudi v zvezi s petimi avstrijskimi dnevi zdravniškega društva (österreichische Aerztevereinstag) v Gradcu leta 1882. CIL *Laibacher Zeitung*, št. 157, 12. 7. 1882, str. 1358.

³⁵ Prva članka iz obeh serij sta bila objavljena v časopisu *Laibacher Zeitung*, *Blätter aus Krain*, 14. 1. 1860, let. 4, št. 2 m 22. 9. 1860, let. 4, št. 38, str. 151-152.

³⁶ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1867, let. 25, št. 23. Knjižice mi še ni uspelo najti.

³⁷ CIL http://bjp.rcpsvch.org/cgi/issue_pdf/backmatter-pdf/27/118.pdf (25. 8. 2010); Obituary v: http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c (25. 8. 2010).

³⁸ Od doslej znanih deželnih zdravstvenih poročil je to edino poročilo, ki je bilo natisnjeno.

Sanitäts-Iauptbericht vom Ierzoghthume Krain für 1861 und 1862, I-eröffentlicht mit Genehmigung des hohen k. k. Staats-Ministerium durch die k. k. ständige Landes-Medizinal-Commission von Krain, Laibach 1866 ter že omenjeno knjigo *Die Medizinal Organisation in Oesterreich und ihre Refonn. Eine Studie von Dr. Moriz Gauster*⁴¹

Ob izidu Glavnega zdravstvenega poročila za leti 1861 in 1862 so leta 1867 v časopisu *Laibaclier Zeitung* zapisali, da je glavni namen poročila »pospeševanje znanstvenih raziskav na področju statističnega urejanja posameznih poročil praktičnih zdravnikov, kar bo koristno služilo javnemu zdravstvenemu varstvu ...«⁴² V uvodu poročila zdravnik Gauster opozarja na nepopolnost podatkov predvsem za leto 1861, saj naj bi z njim le »tipal teren« oz. naj bi bilo bolj za okvir nadaljnemu delu.

%

jtettitäte-flüttpt-fleridhte

Vem

JjcrjogUJume jKruiti

rti

1841 u) 1812

Sfriffnl4it

uit @mijeg ls jfba k t Süs-Halkuirs
t i6 li

t I. fütibije Smittec@bjmal-comutijfon uri Simit

Prva stran Glavnega zdravstvenega poročila
•-a leti 1861 in 1862.

⁴¹ *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain, Verzeichniss der Iirwerbungen im jähre 1867*, str. 127.

⁴⁰ *Laibacher Zeitung*, st. 114, 18. 5. 1867, str. 749, Zur heimischen ärztlichen I.iteratur.

Poudarja, da je kvaliteta deželnega zdravstvenega poročila vselej odvisna od ozaveščenosti vseh vpletenih, saj gre za skupinsko delo. Prepričan je bil, da se bo pričujoče delo, ki je bilo na tisti stopnji še skromno, s sodelovanjem in podporo zdravnikov — fizikov in zdravnikov v bolnišnicah, razvijalo naprej. Zdravstveno poročilo je bilo za vsako leto posebej razdeljeno na medicinstatistični in administrativni del. Ta se predvsem dotika upravnih vprašanj, ki naj bi po Gaustrovem mnenju postajala vedno pomembnejša.⁴¹

Medicinski oz. znanstvenostatistični del poročila je razdeljen na osem poglavij. Po eni strani predstavlja meteorološke razmere (opis letnih časov in temperatur, vetra in zračnega pritiska, letin) in z njimi povezane bolezenske značilnosti (Krankheitscharakter) z navedbo pogostili obolenj. Po drugi strani pa so posebna poglavja namenjena tako epidemijam, pri tem pa so po posameznih fizikatih podrobno navedene epidemije koz, škrlatinke, ošpic, oslovskega kašlja, gripe, griže, tifusne vročice (Die typhösen Iieber) in vraničnega prisada, kot tudi obravnavi epizootij, rodnosti, smrtnosti in naravnemu prirastu. Obravnavani so cepljenja in ponovljene vakcinacije, zdravilišča in čistilne kopeli (Reinigungsbader), deželno zdravstveno osebje, deželne bolnišnice in humanitarne ustanove. Vsakemu opisnemu tematskemu sklopu so dodane tabele.⁴²

Za zgodovino higiene na Kranjskem so npr. še posebej zanimiva Gaustrova opažanja v poglavju o zdraviliščih in čistilnih kopelih. V poročilu za leto 1861 ugotavlja, da z vodo dokaj bogata dežela kaže malo potreb po urejenih kopalnih zadevah. Za to po njegovem ni bila vzrok nezadostna kultura oz. slabo upoštevanje osebne higiene, ampak majhnost deželnih mest in omejenih sredstev prebivalstva.⁴³ V poročilu za naslednje leto je nekoliko ostrejši, ko pravi, da je za Kranjsko značilno veliko pomanjkanje kopalnišč, vzrok za to pa je bil po njegovem po eni strani v slabem premoženjskem stanju prebivalstva, po drugi strani pa v slabem upoštevanju »racionalne osebne higiene«.⁴⁴

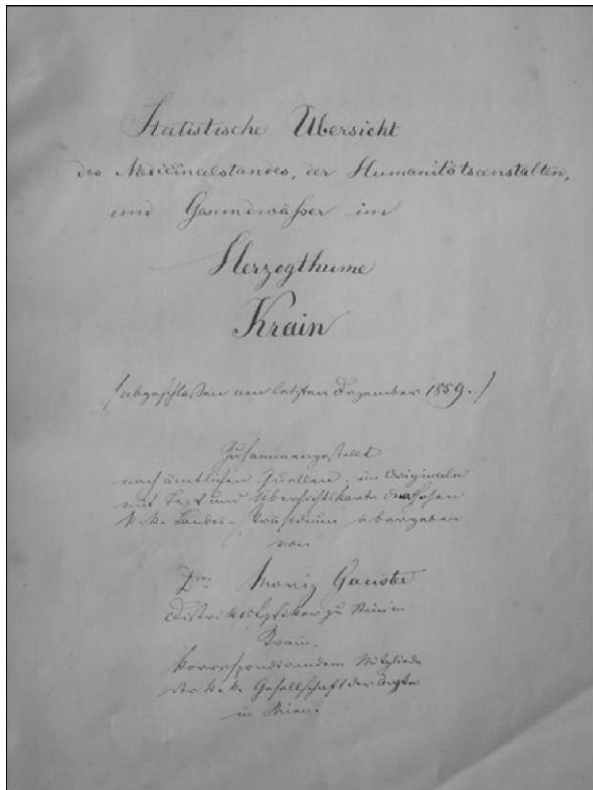
⁴¹ *Sanitäts-Iaupt-Berichte vom Ierzogthume Krain für 1861 und 1862*, Vorwort.

⁴² *Gl. Sanitäts-Iaupt-Berichte vom Ierzogthume Krain für 1861 und 1862*.

⁴³ *Ibid.*, str. 17.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 56.

Gaustrove zdravstvene statistične tabele iz leta 1859

Naslovnica Gaustrovih zdravstvenih statističnih tabel
Za leto 1859

Metodologija organizacije podatkov in vsebinskih sklopov, ki jih je zdravnik Gauster uporabil v Glavnem zdravstvenem poročilu za leti 1861 in 1862, je značilna za to obdobje. Ker avstrijska statistika⁴⁵ obravnava zgolj podatke na ravni dežel, je bilo Gaustrovo delo tako za deželno kot tudi lokalno zgodovino še toliko pomembnejše, saj vsebuje podatke za posamezne okraje in ponekod posega celo na občinsko raven. Pri zdravniku Gaustru sta izbira in način pridobitve konkretnih podatkov za Kranjsko brez dvoma izvirala iz njegovih v rokopisu ohranjenih zdravstvenih statističnih tabel za leto 1859 z naslovom *Zur Medicinal-Statistik Krains Ende 1859, von Dr. Moriz Gauster* oz. *Statistische Übersicht des Medicinallandes, der Humanitätsanstalten, und Gesmtdmisser im Herzogthume Krain*, ki jih je izdelal na podlagi uradnih virov in jih v izvirniku z besedilom in preglednicami predal c.-kr. deželnemu predsedstvu za Kranjsko. Tabele so se ohranile v Zbirki muzejskega društva za Kranjsko, Muzej-

⁴⁵ Npr. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zaleta 1852, 1853 m 1854.

skega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko; hrani jo Arhiv Republike Slovenije.*

Gauster je v sedmih tabelah obravnaval zdravstveno osebje po deželnih okrajih in občinah, pri tem je razvrstil zdravnike, ranocelnike, babice, veterinarje in ponekod tudi lekarnarje po številu; izdelal je pregled zdravnikov, ranocelnikov in babic po starosti in deželnih okrajih ter pregled bolnišnic in drugih humanitarnih ustanov, zdravilnih vod in toplic.

V prvi tabeli, tabeli, ki kaže število in razvrstitev zdravnikov, ranocelnikov, babic, veterinarjev in lekarnarjev po 31 deželnih okrajih in njihovih občinah, je posebnega pomena tudi razvrstitev okrajev in občin v fizikate — to hkrati razkriva zdravstveno-upravno razdelitev dežele v petdesetih letih 19. stoletja na deset fizikatov s pripadajočimi okraji in ljubljanski mestni fizikat (fizikati: Postojna, Kamnik, Kočevje, Novo mesto, Vipava, Kranj, Radovljica, Ljubljana okolica, Črnomelj, Trebnje in Ljubljana mesto).⁴⁷ Pri seštevanju zdravstvenega osebja po deželnih okrajih in občinah je podan tudi pregled statusa zdravnikov, ranocelnikov, babic in veterinarjev; ti so bili lahko v državni službi (plačevala jih je država); v drugi skupini so okrajni in občinski zaposleni, tretjo skupino pa sestavljajo zasebni zdravniki, ranocelniki, babice in veterinarji. V zadnji, četrti skupini so vsi z neznanim statusom. Ločeno so vodeni še lekarnarji in t. i. konjski zdravniki (Kursclimiede). Posebna rubrika v tabeli ločeno obravnava tudi število občin v okrajih z zdravniško pomočjo oz. brez nje; za občine brez zdravniške pomoči so veljale tiste, v katerih ni živel niti zdravnik niti ranocelnik. Zdravnik Gauster v opombi k prvi tabeli zanimivo izrecno poudarja, da so okrajni zdravniki in babice plačani iz okrajnih blagajn in zato zavezani brezplačno pomagati revnim na območju okraja, ki jim je bil dodeljen.⁴⁸

Druga tabela obravnava skupne vsote, po vseh okrajih posamično in skupno, vseh v prvi tabeli navedenih rubrik. Eden od rezultatov tako na primer kaže, da je na Kranjskem leta 1859 v vseh 31 okrajih delovalo 34 zdravnikov, 70 ranocelnikov, 246 babic in 4 veterinarji. Če natančneje obravnavamo zdravnike, vidimo, da jih je od 34 kar 23 bilo v državni službi, trije so imeli privatno prakso oz.

⁴⁶ AS 1080, sk. 17, fase. 25.

⁴⁷ Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwässer im Herzogthume Krain, Tabelle 1, Zahl und Yertheilung der Medicinal Personales in den einzelnen Gemeinden. Gl. Keber: *Cas koiere*, tabela 8, str. 98.

⁴⁸ Ibid., Tabelle 1, Zahl und Yertheilung der Medicinal Personales in den einzelnen Gemeinden.

so bili v službi neke druge institucije, sedem pa jih je v rubriki »neplačani«. (Do razlike 1 pride zaradi deljenega statusa oz. sofinanciranja zdravniškega mesta.)⁴⁹

Tretja tabela prikaže število zdravnikov, ranocelnikov, babic in lekarnarjev v okrajih glede na število prebivalstva in površino. Poleg rezultatov za vsakega od 31 okrajev lahko vidimo tudi povprečje za vso Kranjsko, ki je leta 1859 štela 479.831 ljudi. Razmerja so bila naslednja: 1 zdravnik na 14.112,7 ljudi, 1 ranocelnik na 6.854,7 ljudi, zdravnik ah ranocelnik na 4.613,7 ljudi, 1 babica na 1.950, 6 ljudi in 1 lekarnar na 34.273,6 ljudi. Najugodnejša razmerja v vseh kategorijah so bila v mestu Ljubljana, preostali okraji so za deželnim glavnim mestom močno zaostajali.⁵⁰

Četrta tabela obravnava oblike zdravniške (zdravniki in ranocelniki) in babiške pomoči, pri tem je po eni strani ločeval posredno in neposredno obliko pomoči,⁵¹ po drugi strani pa zabeležil prebivalstvo po okrajih brez obeh pomoči. Zanimivo je, da brez zdravniške (in ranocelniške) pomoči uradno ni bil nihče, v 11 okrajih pa vsemu okrajnemu prebivalstvu niso mogh zagotoviti pomoči babic — brez babiške pomoči je živelo 44.282 ljudi.⁵²

V peti tabeli je Moriz Gauster obdelal starost zdravnikov, ranocelnikov in babic. Največ zdravnikov (11) je bilo starih med 30-40 let, v tem starostnem obdobju je bilo tudi veliko ranocelnikov (17); teh je bilo sicer največ (19) starih med 40 in 50 let, veliko ranocelnikov pa je bilo še starejših (13), in sicer med 55 in 60 let. Vehko manjše je bilo število tako ranocelnikov kot tudi zdravnikov v naslednjih dveh petietnih starostnih obdobjih; po eden vsakega poklica je bil star med 70 in 80 let. Največ babic (72) je bilo v starostnem obdobju 40–50 let, sledijo pa obdobja 30-40 let, 50-55 let in 55-60 let. Razmeroma vehko babic je bilo še starejših: 27 jih je sodilo v starostno skupino med 60 in 65 let, 18 babic je bilo starih med 65 in 70 let, kar 15 pa jih je bilo aktivnih v starosti od 70 do 80 let.⁵³

Šesta tabela vsebuje pregled in zmogljivosti bolnišnic in drugih človekoljubnih ustanov, pri tem pa je šlo večinoma še za razhčne špitale (Ljubljana, Postojna, Kočevje, Turjak, Kranj, Loka, Krško, Novo mesto, Komenda sv. Peter, Kamnik, Metlika in Idrija), ki so poleg zdravstvene opravljali predvsem druge socialne funkcije in so bih namenjeni najrevnejšemu prebivalstvu, izjemoma tudi posameznim poklicnim skupinam (npr. Špital bratovske skladnice za bolne rudarje v Idriji).⁵⁴ Izjema so bile seveda ljubljanska deželna Civilna bolnišnica (K. u. K. Landes-Kranken-Anstalt) s 170 posteljami, ki se je počasi že preoblikovala v moderno bolnišnico, ter Deželna blaznica s 30 posteljami in Najdenišnica s 40 posteljami, ki sta imeli posebno funkcijo.⁵⁵

V sedmi tabeli so razvrščeni izviri zdravilnih vod in tophce. Vpisane so štiri lokacije, in sicer Bušeča vas v okraju Kostanjevica, kjer je bilo kopališče namenjeno umivanju, tophce v okraju Novo mesto s kopahščem in kopališkim zdravnikom (verjetno Dolenjske Tophce), Spodnje Tophce (Unter Töplitz) v okraju Novo mesto brez kopališča samo za umivanje in Bled v okraju Radovljica s kopahščem in kopališkim zdravnikom.⁵⁶

Sklep

Ivan Pintar je zdravnika Mavricija Gaustra v geslu Slovenskega biografskega leksikona označil za »prvega reformatorja v Društvu zdravnikov na Kranjskem«. Trdimo lahko, da je s svojo naprednostjo, svobodomiselnostjo, delavnostjo in drznostjo ter razumevanjem samega vpliva organizacije avstrijskega zdravstva tudi na delo zdravnikov na Kranjskem, v razmišljanju članstva kranjskega društva zdravnikov nedvomno prestavljal meje in brez dvoma posredno v svojem času višal standarde njihovega dela v dobro bolnikov.

Gaustrova zdravstvena statistika za leto 1859 in Glavno zdravstveno poročilo za leti 1861 in 1862 predstavljata pomembno stopnjo v razvoju statističnih prikazov s področja zdravstva na Kranjskem. Gaustrovo delo v zdravstveni statistiki je še posebej pomembno, ker je kot kamniški okrajni zdravnik sam izhajal iz vsakodnevne prakse med ljudmi in imel torej obilo izkušenj kot praktični zdravnik. Dejstvo, da je neposredno razumel način

⁴⁹ Ibid., Tabelle 11, Übersicht nach Bezirken.

⁵⁰ Ibid., Tabelle III, Übersicht der Ärzte, Wundärzte, Hebammen und Apotheken zur Bevölkerung und zum l'lächenraum.

⁵¹ Razlika med posredno in neposredno obliko pomoči iz tabel in opomb ni razvidna.

⁵² Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwäser im Herzogthume Krain. Tabelle IV, Übersicht der Bevölkerung mit mittelbarer, unmittelbarer und ohne ärztliche und Hebammen Hilfe.

⁵³ Ibid., Tabelle V, Übersicht des Alters der Aerzte, Wundaerzte und Hebammen.

⁵⁴ Gl. Anžič: *Skrb uboge v debeli Kranjski*.

⁵⁵ Statistische Übersicht des Medicinalstandes, der Humanitätsanstalten und Gesundwäser im Herzogthume Krain, Tabelle VI, Übersicht der Kranken und Humanitätsanstalten. Gl. Keber: *Cas kolere*, tabela 12, str. 116.

⁵⁶ Ibid., Tabelle VII, Gesundwäser und Wasserheilanstalten.

pridobivanja podatkov, mu je pri sestavljanju statistike nedvomno zelo koristilo.

Preostala znana deželna zdravstvena poročila, ki so jih kranjske oblasti pošiljale na Dunaj, Goustrovo statistiko nadgrajujejo. Ohranjena so v rokopisih, in sicer od začetka osemdesetih let in vse do srede devetdesetih leta 19. stoletja. Zanje je na splošno značilno, da so iz leta v leto bolj izčrpna in tematsko bogatejša.

Viri in literatura:

Viri

Arhiv Republike Slovenije:

AS 1080, Zbirka muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 17

Tiskani viri

Andrejka, Jernej: *Mladostni spomini 1850-1878*. Ljubljana: samozaložba, 1934.

British medical Journal, 1895.

Festschrift des Vereines der Arzte in Krain anlässlich seines 25 jährigen Bestandes (1861—1886, im Selbstverlage des Vereines der Arzte, Laibach 1886.

Gorenjec, političen in gospodarski list, 1915.

Kmetijske in rokodelske novice, 1861, 1867, 1870, 1871.

Laibacher Zeitung, 1860, 1861, 1865, 1867, 1882, 1885, 1891.

Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1867.

Sanitäts-Hauptbericht vom Herzogthume Krain für 1861 und 1862, Veröffentlicht mit Genehmigung des hohen k. k. Staats-Ministerium durch die k. k. ständige Landes — Medizinal — Commission von Krain, Laibach 1866.

Slovenec, političen list za slovenski narod, 1895.

Slovenski narod, 1870, 1895.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, 1852-1854.

Triglav. Zeitschrift für vaterländische Interessen, 1867, 1868.

Internet

http://www.bmj.com/cgi/pdf_extract/1/1789/847-c (25. 8. 2010).

http://bjp.rcpsych.org/cgi/issue_pdf/backmatter-pdf/27/118.pdf (25. 8. 2010).

Literatura

Anžič, Sonja: *Skrb uboge v debeli Kranjski: Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2002.

Borisov, Peter: *Zgodovina medicine*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1985.

Enciklopedija Slovenije, 3. knjiga, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.

Keber, Katarina: *Cas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

Kirn, Milan: *zdravstva na Kamniškem 1881—1940: spremljanje smrtnosti in rojevanja po matičnih knjigah*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, 1997.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861—1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1965.

Slovenski biografski leksikon, prva knjiga (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana : Združna gospodarska banka, 1925—1932.

Torkar, Zora: *Be^i Ljubljana, Gradec se s kri), Dunaj lud' Kamniku gliha nič ni: najpremo^nejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, Kamnik : Kulturni center, 1996.

Zupanič Slavec, Zvonka: *rok v roke roda v rod: Slovensko zdravniško društvo in njegovi predsedniki: ob 140-letnici ustanovitve*. Ljubljana : Slovensko zdravniško društvo : Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2001.

Zusammenfassung

DER ARZT MORIZ GAUSTER UND SEINE MEDIZINALSTATISTIK AUS DEM JAHR 1859

Der Wiener Arzt Moriz Gauster kam während der großen Choleraepidemie von 1855 als Hilfsarzt nach Krain und blieb hier als Distriktsphysiker in Kamnik (Stein) bis Anfang der 70er Jahre. In seiner »Kamniker« Zeit war er aktives Mitglied des Ärztevereins Krain, Verfasser zahlreicher Gutachten des Vereins, Verfasser mindestens zweier publizierter Studien über die Reorganisation des Landesentbindungsheims und über die Reform der österreichischen Gesundheitsorganisation sowie Redakteur des Bulletins des Herzogtums Krain für die Jahre 1861 und 1862. Eine Zeit lang wirkte er auch im öffentlichen und politischen Leben mit. Als er 1871 Krain verließ, widmete er sich der Psychiatrie in der Niederösterreichischen Landesirrenanstalt am Brünlfeld und übernahm von 1885 bis zu seinem Tod 1895 deren Leitung. In der im British

Medical Journal veröffentlichten Todesanzeige wird er als einer der führenden österreichischen Psychiater und Hygieniker gewürdigt. Ein Jahr vor seinem Tod wurde er als Landesmedizinalrat zum ersten Präsidenten der Wiener Ärztekammer gewählt.

Ivan Pintar bezeichnete Moriz Gauster im Slowenischen bihografischen Lexikon als »ersten Reformator im Ärzteverein Krain«. Mit seinem Freidenkertum, Wagemut, Fleiß und Verständnis des Einflusses der Organisation des österreichischen Gesundheitswesens auch auf die Arbeit der Ärzte in Krain, scheint er in den Überlegungen der Mitglieder des Ärztevereins die Grenzen zweifelsohne verschoben und in seiner Zeit indirekt die

Standards ihrer Arbeit zum Wohle der Patienten erhöht zu haben.

Von besonderer Bedeutung für die Sozialgeschichte der Medizin sind seine handschriftlich erhaltenen Tabellen der Medizinalstatistik, die er 1859 für Krain zusammenstellte. Sieben Tabellen geben genaue Auskunft über die Anzahl und Verteilung des Gesundheitspersonals in den Landesbezirken und sogar in den einzelnen Gemeinden, hsten die Zahl der Ärzte, Wundärzte, Hebammen, Tierärzte und Apotheker auf und geben eine Übersicht über das Alter der Ärzte, Wundheiler und Hebammen in den Landesbezirken und eine Übersicht über die Krankenhäuser und andere humanitäre Einrichtungen, Heilwässer und Thermen.

Podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevih prigtanj (foto: Tina Arh, ZAL)